vasilije kalezić

SVET ZAROBLJEN PATNJOM

10-748/3879

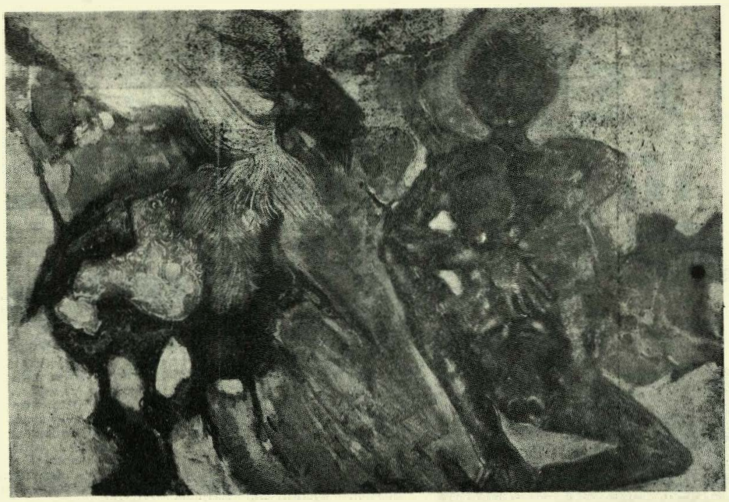

Borislav Pekić: VREME ĆUDA. Bgd. 1965.

OSNOVNO PITANJE, KOJE DOMINIRA U PEKIĆEVOJ KNJIZI, JESTE: GDE JE ISTINA KAD JA UMIREM, KOJA ISTINA MOŽE SVETLA OBRAZA DA PREŽIVI MOJU SMRT?

Borislav Pekić već svojom prvom knjigom *Vreme ćuda* ulazi u našu savremenu književnost kao gotov i samostalan pisac. Doskoro jedva poznat, bez gromke najave i pompeznih obećanja koje drugi predočavaju, plodnošću jedne prekaljene čutnje, on je iznenada grunuo teškim, snažnim i opsežnim delom. Do pojave ove knjige možda je tek najuži krug ljudi znao za neznatnu Pekićevu saradnju u malom broju književnih listova, pa prijatno uzbuđenje koje ostavlja njegova knjiga puna intelektualne zreline pruža osnove da se veruje kako je njen pisac znanjem merio sigurne puteve svoga ćutanja, a mlade i obično buktave godine književne sujete okrenuo na klasičan nur stroge procene muka životnog i energije stvaralačkog iskustva. U vreme kad naša proza literatura, posle tema o ratu i revoluciji, u jednom jakom naletu sve više teži univerzalnim traganjima za suštinom čovekova postojanja, njegove sudbine i smisla življenja, i kada umetničkom osvetljavanju tih odnosa, zahvaljujući čitavoj jednoj generaciji mladih i vrlo darovitih pisaca, sugestivno nudi različite prilaze i znatna proširenja nešto suženom poimanju čoveka kao dela ograničene društvene prakse: pagansko osećanje i shvatanje života, relativnost u suđenju o čoveku i čovečnom, tiraniju demonijaštvom paklа i slavljem zle davolove premoći, — Pekić se pojavljuje i sa nečim novim, dublјim, idući više u temelje, u praosnove zasnivanja života, u mit u kome je nihilizam pre početak nego kraj, u hebrejski shvaćenu patnju kao silu čovekova uma i snage da htenjem, očajanjem, istorijskim nesrećama i kretanjima, u mirenju i otporima, svesno podnese iskušenja koja su mu na zemlji dodeljena i da im odoli svojim delom i mišlju.

Posežući toliko vekova u prošlost, Pekić nije svoju inspiraciju biblijskim temama negovao na pomodnim radoznalostima koje naročito potiču iz našega veka i koje su, u mnogome, knjiško variranje na stare teme, jer je za njega, kako je sam izjavio, drevna knjiga o spasitelju sveta, pored onoga što znači „knjigu velike, neuporedive mudrosti", iznad svega „autentična stvarnost jednog naroda, čije stradanje u sažetom obliku ponavlja stalne muke sveta koji se probija kroz istoriju kao kroz neku džinovsku baklju zapaljenu da čisti i kažnjava". Zato je i mogao od jedne tolike udaljene i sada prilično indiferentne legende, kojoj se najčešće sa distance divimo bez saučešća uzbuđljivih grčeva i bez pravih osećanja za novu drhtavicu nad zaboravljenim sudbinama, da ostvari pravu, čudesnu, živu i stvaričnu povest (prava reč, a ne roman), da donese nove načine meditativnog kazivanja, pokrene mit kao osnovu života, sugerirajući opsesiju realnim svetom i stvarajući od novozavetnih likovnosti prototipe savremenih ljudi.

U ovoj knjizi sve je izokrenuto, podvedeno pod snagu racionalno zasnovane sumnje, sa prevlašću skepticizma koji prodire u srž vere, nade i istine. Čudotvorno vino samo je „obična vodurina"; gubavci se ne mogu isceliti, bolesni ih neće kad su zdravi ni zdravi kada su bolesni, i za njih „nema nade, nema isceljenja, nema povratka". Kada je nemi progovorio prva reč mu je bila prkos i optužba, psovka i pljuvanje, a slepi se, progledavši, uverio da je zla više na videlu nego u tami. Sumanuti i zaluđeni, okrenuti čudesima u normalne i pametne, počeli su da se svađaju, i svet im je kolektivnim izjednačenjem svesti i sposobnosti, sa istim umom i sećanjima, postao tesan i glupo isti za sve i svakoga. Bludnice se nisu mogle očistiti od greha, a vaskrsli nisu pristali na obećanu sreću. I svi oni kao u kakvoj dugoj povorci, bolesni i unakaženi, pa tobož izlečeni, kurve kao device, gluvi i slepi preobraženi u zdrave i sposobne, ludi i besni sa novom pameću i razumom, vaskrsli iz mrtvih, svi za koje je Hristos nosio svoju misiju i primao svoju žrtvu, idu širom sveta za njim bune se uzalud, viču i proklinju razgalamljeni i još više razboljeni da ih „vrati", da ih „oslobodi", i na sve strane refrenski odjekuju njihove horske hvale i blagoslovi: „Proklet bio Isuse Nazarećanine, sine Božji!" Ni Isus nije onaj dosledni izbavitelj, oličenje lepote i istine, koji će primiti krst kao nagradu, nego vešti nosilac ideje koji olako prolazi mimo naroda, hoće da izbegne smrt po svaku cenu, ostavljajući na kraju drugoga da za njega bude raspet, da bi se svet večno molio laži i uzalud tražio spasa. Tako ovo delo pripada vrsti „bogohulnih" knjiga i onih starih apokrifnih spisa koji su prostranim srednjim vekom širili skepsu i nevericu, i da je kakvim ćudom ovaj pisac živeo u ne baš tako davna vremena u kojima se poštovala stega religijski shvaćene dogme bio bi, prema vrstama dobro odmerene odmazde za težinu učinjenog dela, anatemisan, pribit na sramotni stub, isključen iz crkve, spaljen na lomači, prognan u Sibir. Pekić je mogao da preuzme nešto u onome što je suprotstavljanje zvaničnim stavovima, ali je, više od toga, izdigao svoje umetničke poruke na opšti plan protiv svih vrsta sistema, protiv uverenja koja se dogmatski formiraju i primenjuju i na one koji ih neće ili im ne veruju, i, van biblijskih tema, pošao je snažnije za kirilovski obznanjenom slobodnom voljom, za uzvišenom idejom da Boga nema, ni kao svedrška niti kao personifikacije moći, i da je smrtna smelost ne izmisliti ga, ne priznati ga, ne slediti mu puteve.

Osnovno pitanje koje dominira celom knjigom i koje je tonom postavljeno i kao odgovor, kao ubistvena mera za veru i kao najjači razlog protiv nade, upravljeno je na istinu: gde je istina, u čemu je istina, gde je istina kad ja umrem, koja istina može svetla obraza da preživi moju smrt. Mučene tim pitanjima sve ličnosti osećaju tragizam stradanja: nesreća je bolesna Egla koju niko neće, pati nemi Mesezeveilo, slepi Vartimej je očajan pošto se uverio da nije samo u njegovim očima grešio, Ananije i Legion pritisnuti su novom bedom, Marija i Suzana grešne su nepovratno, Lazar je unakažen, Juda razriven do ludila, Simon iz Kirene da bi se obistinio čudovišni nesporazum između neba i zemlje nevin umire na tuđem krstu. U borbi za istinu, u pokušajima da se ona predstavi korisnom i ostvarljivom za dobro čoveka, kod svih njih, novim obrtima, deluje svest razvijena u najvišem stepenu i pretstavlja im smrt kao proces saznavanja uzaludnosti, u kojima umiranje dolazi u etapama, praćeno strahom, bolom, patnjom, znanjem. Ono je utoliko teže ukoliko više prima znake spoljnih obaveza i ide protiv lične volje. Otuda sva ćuda koja Isus čini ne donose olakšanje, ne prave svet i ljude lepšim i boljim, jer su potekla iz ideje, iz potreba da se jedna zamišljena misija ostvari, da se proveri i dokaže i na onima koji ne znaju njene pobude niti shvataju njen cilj. Razumnim rasuđivanjem ljudi su se uverili da ostvarenje ideje njima ne koristi i da je čin ozdravljenja kao mogućnost pokusnog izvođenja pretpostavljen samoj svrsi zdravlja, koje treba da postoji za sebe, nezavisno od svega, po normalnom toku života i sa slobodnom voljom odlučivanja. Pretvoreni u oruđa, u predmete, koji služe jedino kao dokazi za potvrdu i primenu jedne ideje, za dogmu, za lažnu stranu mita o moći, uvek uplašeni i sputani ljudi ove knjige su najčešće i najviše laki konci u tuđim rukama, i shvativši, bezmalo, glavni smer ćuda, dela, akcije, u paskalovskom tumačenju kao težnju ka istini, njihova je istina porazna: izgubljeni su i otrgnuti od sebe, lišeni su većih zahteva, doktrina, ih sažiže da bi se potvrdio sistem verovanja. Bez slobode u odlučivanju, bez prava na promene koje bi mogli da čine, bez slobodne volje kao vrhovne svoje zapovesti, ti ljudi se ne kreću nego gmižu, ne hodaju ne go puze. Ako se ispravnost jednog dela dokazuje njegovim posledicama, onda su one takve da svet čine stecištem laži i muka, nesreća i patnji.

U misaonoj liniji i sadržinskoj nosivosti *Vreme ćuda* pokazuje se i kao knjiga življenog mita, sa svim dražima i opasnostima mitskih identifikacija, sa onim što je Tomas Man — govoreći i Frojdu — posebno objašnjavao „ugledanjem", „prepoznavanjem", životom po obrascu, izvesnim ponavljanjem već življenih situacija. Pekić posmatra svet sa velike visine i prema dubokim istorijskim naslagama velikog čovekovog puta kroz vreme, i kad ne bi postojala opasnost od suvišnog pojednostavljivanja i kad bi se zanemarila plašnja da se prenošenjem na savremenost oskrnavi umetničko delo, zaista bi se moglo tipski udesiti da se vremena davno prošla i mnoga sadašnja, kao ogromne reljefne ploče, naslažu na osnovicu ovako parodijski izvrnutog Novog zaveta sa obeležjima živog, aktuelnog, čak i trenutnog. Nije reč samo o aluzijama koje su mnogobrojne i rasute po celoj knjizi i ne misli se samo na anahronizme koji su svuda vešto raspoređeni, počevši od velike upotrebe stranih reči koje su danas u aktivnom opticaju, do pominjanja koncentracionih logora, zatvora, balističkih predstava o veličini prostora ili bučne treske gramofona u krčmama. Pekić hoće više i pruža više: u njegovom delu ima mesta za revolucije i ratove, za duhovne pobune i srušene ideale, za vođu i mase, za sudbinu ideja i vrednosti ostvarenja, za nemoć zdravlja i silu bolesti kao sredstva saznanja, za promašeno nastojanje da se čovek popravi bez svoje volje i znanja, za nihilizam kao izvor snage. U svemu tome malo je mesta za nadu, malo vere za pozitivum života. Na jednom primeru, koji je verovatno i najkarakterističniji i simbolski najupotrebljiviji, to se najbolje može zapaziti. U parodijskoj inverziji najgore je prošao Hristos, jer se kao kukavica izgubio, nestao u masi jadan i bezobličan. Pošto „druženje" s njim u Pekićevoj knjizi ima više karakter druženja kroz maštu, uobrazilju i simboliku, ovom prilikom vredno je podsetiti da je jedan Paskal, van religijskih mučenja, poštovao cenu Hristovih rana za patnju čovečanstva, da je jedan Dostojevski, mimo mističnih opredeljenja, birajući put između istine i Hrista odlučno pošao za Hristom, i da je jedan nemilosrdni Ničе u svojoj kritici najviših vrednosti, u kojoj je hrišćanstvo razrušeno do temelja, imao reči milosti i sažaljenja za nesrećnog sina božjeg. Ono što je jedanput napisao Gete o višim zahtevima koji su, iako neispunjeni, vredniji od posve ispunjenih malih zahteva, moralo bi u jednoj ovakvoj temi da ima pravednija tumačenja. No, i u Pekićevoj slici, sama sposobnost da čovek zna za neizmernu patnju i za svu uzaludnost muka koje se žive, dovoljna je snaga da se hrani prekaljeni čovekov intelekt za otpore zlu i nepravdi.

Pravi podvig Pekić je napravio u umetničkom oblikovanju svoga sveta i svojih misli. Poput starih povesničara i on ide donekle u širinu i opširnost dugih mediacija i stvaričnih događanja, ali ih i sažima, koristi s merom moderne tehnike romansijerskih prodora, kad treba rasturi povest u detalje, koji nisu nikad za sebe izdvojeni i obrađeni, a kad je neophodno formira blokovitu celinu, koja podseća na krug teške misaone opsade. On ima neobično razvijen unutrašnji stilski pokret, koji je novelistički i najbliže romansijerskom u opisu ćuda u Jabnelu, introspektivan u *Ćudu u Jerusalimu*, naturalistički snažno obojen u *Ćudu u Siloamu*, halucinativno podsvesan u *Ćudu u Gadari*, reljefno slikovan u zbivanjima u Magdali, ćudovišno monologiziran nad Lazarevim lešom u Vitaniji, dramatično uzbuđljiv u velikoj Judinoj ispovesti pred smrt, tragično stradalački u primanju tuđe smrti na Kosturnici. On lako prelazi, kako u celoj knjizi tako i u pojedinim poglavljima, iz jednog načina pripovedanja u drugi i prirodno određuje geometrijske proporcije za mesto klasične mirnoće u izlaganju i za povišenu temperaturu unutrašnjih nespokoja. Ono što posebno pada u oči o odlikama njegova kazivanja, to je sposobnost da se tamo gde padne reč pre stvori misao no slika, gde dođe rečenica ona je više kontemplacija no opis i osećanje a sva zbivanja sažeto se mogu shvatiti kao jedna idejna poruka. Pekić je zaista jedan od redih naših pisaca koji je razvio prigušenu, refleksivnu emociju, misleno treperenje u svemu, izgradio osoben humor koji dolazi iz nadmoći superiornog ali ne i nezavisnog gledanja na život, i trebalo bi citave stranice ispisati primerima da se dokaže koliko on ima sposobnosti da u toj mislenoj i humornoj nagibnosti očajanje predstavi kao moć, bezizlaz kao nadu, pesimizam kao veru.

Na prvi pogled u prividnom miru, u nešto sporijem ritmu misli i reči, bez suvišnih strasti i afekata, Pekićev stil kao da se pretežno odlikuje izvesnom hladnom inspiracijom, i mi ponekad žalelimo malo više onoga što se nekad nazvalo intelektualnom nežnošću. Ali, kada se sve razloži, oseća se da je tako miran stil najprikladniji za ono očišćenje koje ide u spiritualni život patnje, u onu zrelost koja se namerno neguje, u nadmoć proživljeno racionalnog, koju je davno definisao Božidar Knežević: „Fantazija leti, um pipa; fantazija ide preko stvari, um kroz stvari." Prilagođen pretenzijama kojima se traga i za univerzalnim istinama, za taj stil moglo bi se još reći, parafrazom jednog odlomka iz knjige, da on diže i visinu i strovaljuje u blato, apoteozu pretvara u anatemu, kreće se od obogotvorenja na ođavoljenje, ide iz slave u kletvu, pada s neba u kaljugu, i u osnovnome, koristeći biblijski ton, sve to mirnočom podriva. Između onoga što misli Hristos o magiji svog dela: ispod kazanog zri nekazano, iza učinjenog neučinjeno, u neverovatnome moguće, i onoga o čemu sumnjičavo sudi Juda: „Činjenicu da iskopaš treba ti moba umova, u tehnici izraza da uživaš treba ti više nego vera: neobaveštenost", Pekić, kome nisu strane obe vrste kazivanja, kao da se više privoleo ovoj drugoj. Zato u težini njegova stila postoji izvanredan osećaj za materijalno, onaj smisao za uobličenje nečim što je pre svega fakat, puno, presno tkivo izraza, svi oni spojivi slojevi koje reči drže u nazidanoj povezanosti. Otuda, mislim, i njegova moć da razvija radnju u neograničenim prostorima, i otuda sposobnost da to razvijanje prenese i na vreme, koje je ovde, usled tih spojivih poznavanja mita i povesti, istorijsko, dubinsko i sudbinsko. U sigurnosti kojom se različito, a svakad uporno, vlada predmetom i idejama, u sposobnosti da se unutrašnjim stilskim pokretom zaobli i stegne sve što knjiga sadržinski obuhvata, treba videti jednu od najvećih vrednosti Pekićevog dela: *ravnotežu sila*, koja ga čini jednim od najznačajnijih umetničkih ostvarenja koja su se poslednjih godina pojavila u našoj književnosti.

Na kraju, daleko od svake želje da se ulazi u zamorna cepidlačenja i bez namere da se prisvoje ili preuzimaju bilo kakve savetodavne uloge, a pravde radi, mora se reći da bi ovo delo bilo bolje u svojoj kohezionoj sljubljenosti, punije stvrdnutim intenzitetom življenja i gipkije u svom silovitom toku, da nema mestimično razvučenosti i neujednačenosti, nešto rasplinutog razlivanja događaja ponegde preteranih upotreba stranih reči i delimično ono prejakog insistiranja na parodijskoj izokrenutosti, koja uvek lako može da unakazi poruku, unizi smisao i podsmehne se životnoj muci.